

ἀρνεῖται τὴν πνευματικὴν ζωὴν, τὴν θετικὴν σχέσιν μεταξὺ «ἐγὼ» καὶ «φύσεως», ἀλλὰ βάζει ὡς κύριο παράγοντα τῆς σχέσεως αὐτῆς τὸ «ἐγὼ». Τὸ «ἐγὼ» εἶναι τώρα ὁ δημιουργὸς τῆς σχέσεως. Στὸ «ἐγὼ» ἀποδίδεται ἡ μεγαλύτερη ἀξία, στὴν «συνείδησιν» καὶ ὄχι στὸ «ἀντικείμενο». Σημασία ἔχει γιὰ μᾶς τοῦτο, ὅτι καὶ ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος σκεπτικισμὸς ἐννοοῦν τὸ «ὑποκείμενο» — καὶ συνεπῶς καὶ τὸ «ἀντικείμενο» — ὡς κάτι ποὺ βρῖσκεται σὲ διαρκῆ γένεσιν, ὡς κάτι ποὺ δὲν εἶναι ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τέλειο καὶ ποῦρχεται ἡγεμονικὰ νὰ κυριέψῃ τὸν κόσμον, τὴν φύσιν. «ὑποκείμενο» καὶ «ἀντικείμενο» ἐννοοῦνται ὡς ἀμοιβαῖα μέλη μιᾶς «σχέσεως», τὸ ἓνα ἀναπτύσσεται ἀνάλογα πρὸς τὸ ἄλλο. Αὕτη εἶναι ἡ θετικὴ συμβολὴ τοῦ σκεπτικισμοῦ στὴν φιλοσοφία.

IX

Οἱ μορφὲς τοῦ πνεύματος.

1. Ἡ διαμόρφωσις τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς στὸν μῦθον καὶ στὴν θρησκείαν ἢ αἰγυπτιακὴ τέχνη καὶ ὁ σκοπὸς τῆς. — 2. Ὁ ρεαλισμὸς. — 3. Ὁ ρομαντισμὸς. — 4. Οἱ πρῶτες πρακτικὲς προσπάθειαι τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἡδονὴ ὡς μορφή πνεύματος. — 5. Ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος καὶ ἡ φιλοσοφία.

1. Ἡ διαμόρφωσις τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς στὸν μῦθον καὶ στὴν θρησκείαν ἢ αἰγυπτιακὴ τέχνη καὶ ὁ σκοπὸς τῆς. «Ἄνθρωπος» καὶ «θεὸς» ἰσοδύναμοι. Ἡ πάλη λοιπὸν ποὺ διεξάγεται μέσα στὴν πνευματικὴν ζωὴ εἶναι ἐκείνη ποὺ μᾶς φανερώνει τί εἶναι «ὑποκείμενο» καὶ τί εἶναι «ἀντικείμενο». Γι' αὐτὸ ὅσο προχωρεῖ ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, τόσο φανερότερον γίνεται ὅτι ἡ ἐννοία τοῦ «ὑποκειμένου» καὶ ἡ ἐννοία τοῦ «ἀντικειμένου» δὲν εἶναι ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τέλειες, ἀλλὰ διαμορφώνονται στὴν πάλη τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος. Ἡ ἐννοία λ.χ. τῆς ψυχῆς, ποὺ στὰ φιλοσοφικὰ καὶ στὰ θρησκευτικὰ συστήματα θεωρεῖται ὡς κάτι τέλειον διαμορφωμένο, προκύπτει ἔπειτα ἀπὸ μιὰ μακρὰ πνευματικὴν ζωὴν, εἶναι μιὰ ἀφαίρεσις ἀπὸ τὴν πραγματικὴν πνευματικὴν ζωὴν, ὅπου ἡ «ψυχὴ» δὲν εἶναι ποτὲ κάτι τόσο τέλειον διαμορφωμένο ὅπως παρουσιάζεται στὰ μεστωμένα φιλοσοφικὰ συστήματα. Ξαναγυρίζω ἄλλη μιὰ φορὰ στὸν κόσμον τοῦ μύθου

για να δείξω αυτό το γεγονός που για μᾶς που ἐξετάζουμε τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ζωὴ του ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα. Ὅπως κάθε μορφή τοῦ πνεύματος ἔτσι καὶ ὁ μῦθος δὲν ἀποτυπώνει τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον οὔτε εἰκονίζει ἀπλῶς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον, ἀλλὰ παριστάνει τὸν τρόπο κατὰ τὸν ὁποῖον ἔγινε ἡ σχέση τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Πρὶν ἀπὸ τὴν πνευματικὴν μορφή τοῦ μύθου, δὲν ὑπάρχει οὔτε ἐξωτερικὸς οὔτε ἐσωτερικὸς κόσμος, οὔτε «ἀντικείμενο» οὔτε «ὑποκείμενο». Στὸν μῦθον μάλιστα φαίνεται παραστατικώτερα πῶς γίνεται, πῶς πλάθεται τὸ «ὑποκείμενο» καὶ τὸ «ἀντικείμενο», πῶς δημιουργεῖται πνευματικῶς ὁ κόσμος. Ὅσο προχωρεῖ ἡ ἐμβάθυνσις, ὅσο ὁ μῦθος γίνεται βαθύτερος καὶ οὐσιαστικώτερος, τόσο βαθύτερη γίνεται καὶ ἡ ἔννοια τοῦ «ὑποκειμένου», τόσο ὀριστικώτερα διαμορφώνεται καὶ τὸ «ἀντικείμενο». Στὶς ἀρχὲς τοῦ μύθου ἡ «ψυχὴ» εἶναι κάτι ὑλικὸ καὶ ὁ ἄνθρωπος νομίζει πῶς μπορεῖ νὰ τὸ πιάσῃ μὲ τὰ χέρια του. Εἶναι κάτι πολὺ ἄπτό. Ὅσο ὅμως ἀναπτύσσεται ὁ μῦθος, ὅσο συνθετότερα γίνονται τὰ μυθικὰ φαινόμενα, τόσο ἀλλοιώνεται καὶ ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς, ὡς πού σιγὰ-σιγὰ γίνεται μιὰ καθαρὰ πνευματικὴ ἀρχή, καὶ στὸ τέλος γίνεται «πρόσωπο», φθάνει δηλαδὴ εἰς τὴν τελειότερη μορφή ἀναπτύξεως. Μὲ ἓνα ἄπτο παράδειγμα φαίνεται καθαρὰ ἡ γένεσις αὐτῆ τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς. Τὰ κείμενα τῶν αἰγυπτιακῶν πυραμίδων μᾶς δείχνουν βῆμα πρὸς βῆμα αὐτὴν τὴν ἀλλοίωσιν, αὐτὴν τὴν διαμόρφωσιν. Ἐνα θεμελιῶδες δόγμα καθορίζει τὴν λατρείαν καὶ τὴν πίστιν τοῦ αἰγυπτίου: ἡ ψυχὴ ἔχει ἀνάγκη καὶ μετὰ τὸν θάνατό της ἀπὸ τὸ ὑλικὸ της φόρεμα, ἀπὸ τὸ σῶμα. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη κάθε φροντίδα τῶν ζωντανῶν πού ἀποβλέπει εἰς τὴν ψυχὴ τῶν πεθαμένων νάχη ὡς κύριον σκοπὸν νὰ διατηρήσῃ καὶ τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ. Τὸ σῶμα πρέπει νὰ διατηρηθῇ πάσῃ θυσίᾳ. Αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς «μούμιας». Αὐτοὶ εἶναι οἱ λόγοι πού τὸν ἐπιβάλλουν. Πρέπει δὲ νὰ διατηρηθῇ ὅσον εἶναι δυνατόν εἰς τὴν ἀρχικὴν τῆς μορφῆς. Ἐκεῖνο πού ἐνδιαφέρει ἐμᾶς ἐδῶ εἶναι τοῦτο· ὅτι ἐνῶ εἰς τὴν ἀρχὴν ἡ λατρεία τοῦ αἰγυπτίου πιστοῦ συγκεντρώνεται ἀποκλειστικὰ εἰς τὴν πραγματικὴν, σωματικὴν μορφήν, εἰς τὸ νεκρὸ σῶμα πού διατηρεῖται ὡς μούμια, ὕστερα — ὅσο ἀναπτύσσεται ὁ ψυχικὸς καὶ πνευματικὸς πολιτισμὸς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ — σιγὰ-σιγὰ ἀρχίζει νὰ στρέφεται πρὸς τὸ ἄγαλμα, πρὸς τὴν γλυπτικὴν μορφήν πού ἐγεννήθη ἀπὸ τὴν

ἀνάγκη τῆς διατηρήσεως τῆς πραγματικῆς μορφῆς τοῦ νεκροῦ. Ἔτσι ἀπὸ ἓνα βασικὸ δόγμα τῆς θρησκείας τοῦ αἰγυπτίου γεννιέται ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ἄλλη αἰγυπτιακὴ τέχνη. Γιατὶ τὴν στιγμήν ποῦ μὲ τὴν διατήρησιν τῆς αἰσθητῆς μορφῆς συνδέεται καὶ ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς μετὰ τὸν θάνατον, ὁ σκοπὸς τῆς γλυπτικῆς δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τοῦ νὰ διατηρήσῃ τὴν μορφήν τοῦ πεθαμένου, νὰ συμπληρώσῃ δηλαδὴ ἢ καὶ ν' ἀντικαταστήσῃ τὸν σκοπὸ τῆς μούμιας. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν πνευματικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἀντίληψιν ἐγεννήθησαν καὶ ἐδημιουργήθησαν οἱ τάφοι τῶν βασιλέων ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον. Οἱ πυραμίδες ἐνσαρκώνουν αὐτὴν τὴν πίστιν, αὐτὰ τὸ στάδιον τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Σκοπὸς τοῦ τάφου γενικὰ καὶ τοῦ ἀγάλματος εἰδικὰ εἶναι νὰ διατηρηθῇ ἡ σωματικὴ μορφή, ἡ αἰσθητὴ ὄψις τῆς ψυχῆς, εἶναι μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἀπεριόριστη χρονικὴ διάρκειά τοῦ «ἐγώ». Ἐνα βαθύτατον ἱστορικὸ συναίσθημα φανερόνεται ἐν ταῖς δημιουργήματι αὐτά. Αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς γλυπτικῆς καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν αἰγυπτίων, νὰ δώσῃ σὰρκα καὶ ὄστα ἐπὶ τὸ ἱστορικὸν καὶ θρησκευτικὸν συναίσθημα, νὰ δώσῃ αἰώνια διάρκειά ἐπὶ τὸ «ἐγώ», ἐπὶ τὴν «ψυχὴν» καὶ ἐπὶ τὴν μορφήν τῆς.

Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι τὴν στιγμήν ποῦ ἡ ζωὴ τῶν αἰγυπτίων ἀποκτᾷ ἓνα βαθύτερον ἠθικὸν περιεχόμενον, ἀλλάζει καὶ ἡ λατρεία τῆς ψυχῆς. Ἐνῶ ὡς τὴν στιγμήν αὐτὴ ἡ διατήρησις τῆς ψυχῆς ἐξηρατᾷτο, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ τὴν διατήρησιν τῆς ἐξωτερικῆς τῆς μορφῆς—ποῦ γίνεται καλλιτεχνικὰ καὶ ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ μαγικὰ—τώρα μὲ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ζωὴ ἀπόχτησε ἓνα βαθύτερον ἠθικὸν περιεχόμενον ἡ διατήρησις τῆς ψυχῆς ἐξαρτᾷται ἀπὸ τὴν ἠθικὴν τῆς τελειοποίησιν. Καὶ ἐνῶ πρῶτα ἀρκοῦσε—αὐτὸ ἀκριβῶς λένε τὰ κείμενα τῶν πυραμίδων—νὰ γίνῃ μιὰ θυσία ἢ καὶ νὰ ἐκτελεσθῶν ἀπλῶς μερικὰ θρησκευτικὰ ἔθιμα γιὰ ν' ἀποχτήσῃ ὁ νεκρὸς τὴν εὐνοίαν τοῦ θεοῦ τῶν νεκρῶν (Ὅσιρις), τώρα ὅλα αὐτὰ τὰ ἐξωτερικὰ μέσα δὲν ἔχουν καμμίαν σημασίαν γιὰ τὴν τύχην τῆς ψυχῆς καὶ ἀντικαθίστανται μὲ τὸ δικαστήριον τοῦ θεοῦ· αὐτὸς ὁ ἴδιος δικάζει τὸ καλὸν καὶ τὸ κακόν. Τὸ «βιβλίον τῶν πυλῶν» λέει ὅτι ὁ νεκρὸς παρουσιάζεται μπροστὰ ἐπὶ τὸν θεόν, τὸν κριτὴν, γιὰ νὰ ὁμολογήσῃ τὰ ἁμαρτήματά του καὶ νὰ τὰ δικαιολογήσῃ καὶ μόνον ἀφοῦ ἡ καρδιά του ζυγισθῇ ἐπάνω ἐπὶ τὴν ζυγαριὰ ποῦ ἔχει ὁ θεὸς μπροστὰ του καὶ βρεθῇ ἀναμάρτητη μπαίνει

στὸ βασίλειο τῶν μακαρίων. Ὡστε τώρα δὲν εἶναι οὔτε ἡ δύναμις, οὔτε ἡ καταγωγή, οὔτε ἡ μαγεία οὔτε ἡ τέχνη, ἀλλὰ μόνον ἡ δικαιοσύνη ποὺ ἀποφασίζει γιὰ τὴν τύχη τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκεῖνο ποὺ φαίνεται καθαρὰ καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτὴ εἶναι τοῦτο ὅτι ὅσο ἐλευθερώνεται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν μαγεία καὶ ἀπὸ τὴν δαιμονολατρεία τόσο καὶ καθαρότερη γίνεται ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς, ὅσο ἐμβαθύνει στὸν ἑαυτό του τόσο καθαρότεροι εἶναι καὶ οἱ θεοὶ του, ὅσο ἀναπτύσσεται «τὸ ὑποκείμενο» τόσο πνευματικώτερο γίνεται καὶ τὸ «ἀντικείμενο». «Ἐποκειμένο καὶ «ἀντικείμενο» στὴν θρησκευτικὴ ζωὴ, «ἄνθρωπος» καὶ «θεὸς» ἀναπτύσσονται ἀμοιβαίᾳ· ὅσο πνεῦμα ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἐνὸς πολιτισμοῦ ἄλλο τόσο ἔχει καὶ ὁ θεός· ὅση καλωσύνη καὶ εὐγένεια ἔχει ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἄλλη τόση ἔχει καὶ ὁ θεός του· «ἄνθρωπος» καὶ «θεός» εἶναι ἰσοδύναμοι· ἀποτελοῦν μιὰ πνευματικὴν ἑξίσωσι. Ὅπως ἡ γνῶσις καὶ τὸ θεῶρημα συνυπάρχουν, ἔτσι συνυπάρχουν ἡ πίστις καὶ ὁ θεός. Κάθε νέα ιδιότης ποὺ παρουσιάζεται στὸν κόσμον τοῦ «ἐγὼ», ἀντανακλᾷ ἀμέσως καὶ στὸν κόσμον τοῦ «ἀντικειμένου». Καὶ ὅπως κάθε νέα θρησκευτικὴ σχέσις μὲ τὰ «γύρω» προσθέτει νέα χαρακτηριστικὰ στὴν ἔννοια τῆς ψυχῆς, ἔτσι φέρνει στὸ φῶς καὶ νέες ιδιότητες τοῦ θεοῦ ποὺ εἶναι οἱ ἴδιες μὲ τὶς ιδιότητες τῆς «ψυχῆς» τοῦ «ὑποκειμένου». Ἔτσι θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ δείξῃ ὅτι ὅλα τὰ γνωρίσματα τοῦ «θεοῦ» ἢ τῶν «θεῶν» εἶναι χαρακτηριστικὰ, εἶναι ὠρισμένες μορφές ποὺ ἐπῆρε στὸν πνευματικὸν τῆς δρόμο ἢ «ψυχὴ», ὁ «ἄνθρωπος» ἢ καλλίτερα εἶναι ὠρισμένες πνευματικὲς μορφές ποὺ ἀναπτύχθησαν κατὰ τὴν γόνιμη σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ πρόβλημα, μὲ τὰ «γύρω» του.

Πάντα ὅμως γιὰ νὰ δημιουργηθῇ πνευματικὴ ζωὴ ἀπαιτεῖται ἡ σχέσις τοῦ «ἐγὼ» μὲ τὰ «γύρω» του, μὲ τὸ πρόβλημά του νᾶναι γόνιμη. Μόνον τότε διαμορφώνεται καὶ ὀργανώνεται πνευματικὰ ἐκεῖνο ποὺ λέμε «πραγματικότητα», γιὰτὶ «πραγματικότητα» εἶναι πάντοτε ἓνα περιεχόμενο τῆς πνευματικῆς ζωῆς, εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν περιεχόμενο τῆς πνευματικῆς ζωῆς, πραγματικότητα εἶναι μόνον ἐκεῖνο ποὺ τὸ χωράει ὁ νοῦς. Ἴσως ὅμως ρωτήσῃ κανεὶς πότε εἶναι ἡ σχέσις τοῦ ἐγὼ μὲ τὰ γύρω του γόνιμη; πότε ἡ σχέσις γεννάει ἓνα πνευματικὸν κόσμον;

2. Ὁ ρεαλισμός. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς πνευματικῆς ζωῆς γόνιμη

σχέσιν ἔχομε μόνον ὅταν τὸ «ἐγὼ» καὶ μὲ τὰ «γύρω» του ἀναπτύσσονται καὶ καλλιεργοῦνται ἀμοιβαία, (διαλεκτικά). Ὅταν «ὑποκείμενο» καὶ «ἀντικείμενο» ἔρχονται σὲ ἀμοιβαία σχέσι, καὶ αὐτὸ γίνεται κυρίως, ὅπως εἶδαμε παρὰ πάνω, στὴν κλασσικὴ μορφή τοῦ πνεύματος, γιατί μόνον ἐδῶ ἔχομε τέτοια τέλεια καὶ ἀμοιβαία σχέσι, ἰσορροπία. Ἄν κοιτάξωμε ὅμως τὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος θὰ ἰδοῦμε ὅτι ποτὲ σχεδὸν ἢ ἰσορροπία αὐτὴ δὲν ξαναπραγματοποιήθηκε. Ἡ πάλη μεταξὺ τοῦ «ἐγὼ» καὶ τοῦ «ἀντικειμένου» φαίνεται καθαρά· ὅσο ξεφεύγει κανεὶς ἀπὸ τὸ κλασσικὸ τόσο καὶ μειώνεται ἡ τέλεια ἰσορροπία· τὸ κέντρο τοῦ βάρους πέφτει ἢ πρὸς τὸ «ἀντικείμενο» ἢ πρὸς τὸ «ὑποκείμενο». Ὑπάρχουν καὶ μορφές τοῦ πνεύματος πού ζητοῦν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴν ἀντινομία αὐτὴ πού χωρίζει τὸν ἄνθρωπο σὲ «ὑποκείμενο» καὶ «ἀντικείμενο»· αὐτὲς εἶναι οἱ μυστικιστικὲς μορφές. Ἐνῶ στὴν κλασσικὴ μορφή τοῦ πνεύματος ἔχομε μπροστά μας μιὰ ἀμοιβαία καλλιέργεια τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, τοῦ «ἐγὼ» καὶ τῶν «γύρω» του, στὸν μυστικισμό παραμελεῖται καὶ τὸ ἓνα μέρος καὶ τὸ ἄλλο, ζητεῖται μόνον κάτι πού εἶναι παρὰ πάνω ἀπὸ τὸ «ὑποκείμενο» καὶ τὸ «ἀντικείμενο», κάτι καθαρὰ ὑπερβατικό. Ἄλλ' ἐκτὸς αὐτοῦ δημιουργοῦνται πολλὲς καὶ ποικίλες πνευματικὲς μορφές πού δείχνουν τέλεια ἀφοσίωσι ἢ στὸ «ἀντικείμενο» ἢ στὸ «ὑποκείμενο». Ἐδῶ ὅμως πού δὲν κάνομε ἱστορία ἀλλὰ συστηματικὴ ἐρμηνεία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ζωῆς του δὲν μπορούμε νὰ μιλήσωμε γιὰ ὅλες τὶς μορφές αὐτῆς· θὰ περιορισθοῦμε μόνο σὲ δυὸ πού δείχνουν καθαρὰ αὐτὸ πού ἔχομε τώρα στὸ νοῦ μας, τὸ πρόβλημα, καὶ φωτίζουν ὅλο τὸ ζήτημά μας. Θὰ δώσωμε μιὰ εἰκόνα μόνον τοῦ ρεαλισμοῦ καὶ τοῦ ρωμαντισμοῦ.

Ἐκεῖνο πού ζητάει ὁ πρῶτος εἶναι τοῦτο: νὰ ὑποτάξῃ καὶ νὰ μορφώσῃ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον γιατί αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ μόνος πραγματικός. Πιστεύει πὼς τὸ συναίσθημα, ἡ ἐπιθυμία, ἡ ἐλπίδα, οἱ ψυχικὲς καὶ πνευματικὲς εἰκόνας, γενικὰ ὁ ψυχικὸς καὶ ὁ καθ' αὐτὸ πνευματικὸς κόσμος δὲν εἶναι τίποτε τὸ σοβαρό, εἶναι ἀπλῆ ἀντανάκλασις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ γι' αὐτὸ δὲν ἔχει καὶ τόσο μεγάλη σημασία, εἶναι ἓνα ἐπιφανόμενο. Ἐκεῖνο πού ἔχει σημασία, ἐκεῖνο πού ἀξίζει εἶναι τὸ «πρῶγμα» καὶ ἀπ' αὐτὸ παίρνει καὶ τ' ὄνομά του ὁ ρεαλισμός. Τὸ «ἀντικείμενο» εἶναι τὸ μόνον πραγματικό. Γι' αὐτὸ ὅλη ἡ προσοχὴ καὶ ὅλη ἡ

ψυχική δύναμις τοῦ ἀνθρώπου πού πιστεύει στὸν ρεαλισμὸ ρίχνεται πρὸς τὰ «ἔξω», γι' αὐτὸ ὁ ἔσωτερικὸς καὶ ψυχικὸς κόσμος καλλιεργεῖται καὶ ἀναπτύσσεται μόνον ἐφ' ὅσον συντείνῃ εἰς τὸ νὰ φθάσῃ κανεὶς στὸν ἐξουσιασμὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, γίνεται δηλαδὴ ὁ ἔσωτερικὸς κόσμος ἀπλὸ ὄργανο, ἀπλὸ μέσον γιὰ νὰ φθάσῃ κανεὶς στὸν σκοπὸ.

Ἡ τάσις αὕτη πρὸς τὸ «ἀντικείμενο» παρουσιάζει μέσα στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος ποικίλες μορφές, ἀνάμεσα δὲ σ' αὐτὲς διακρίνει κανεὶς καὶ πολλὰς στείρες. Γι' αὐτὲς δὲν κάνομε λόγο. Μιλᾶμε μόνον γιὰ τὴν γόνιμη μορφή τοῦ ρεαλισμοῦ, μιλᾶμε γιὰ τὸν ζωντανὸ ρεαλισμὸ πού ὀδηγεῖ στὴν ἐπιστήμη (ὅπως στὴν ἀναγέννησι τοῦ πνεύματος στὴν Δύσι). Ὁ ρεαλισμὸς αὐτὸς ζητεῖ πάντα νὰ κατακτήσῃ τὸ συγκεκριμένον, ἀγαπάει τὸ ὄρατὸ εἰς ὅλην τὴν ποικιλίαν, ρίχνεται σὲ κάθε τι τοῦ ζῆ καὶ κινεῖται καὶ τὸ θαυμάζει καὶ τὸ λατρεύει ὡς κάτι ἀπόλυτο. Ὁ ρεαλισμὸς αὐτὸς προχωρεῖ ἀκόμα πιὸ πέρα, πάει πιὸ βαθιὰ τὴν πραγματικότητα δὲν τὴν παίρνει ὡς κάτι ἀμετάβλητο, ὡς κάτι νεκρὸ, ἀλλὰ ὡς κάτι πού μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀντικείμενο τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ βάζει σκοπὸ ὁ ρεαλισμὸς αὐτὸς νὰ μεταβάλλῃ, νὰ μεταμορφώσῃ τὴν πραγματικότητα. Καὶ τέλος ὁ ρεαλισμὸς αὐτὸς, ὁ μόνος γνήσιος, παίρνει τὴν πραγματικότητα ὡς μιὰ ὁλόκληρα, ὡς μιὰ ἐνότητα πού ἔχει μιὰ ζωὴ καὶ ἓνα ῥυθμὸ, καὶ δὲν τὴν βλέπει σὰν ἄθροισμα ἀπὸ διάφορα κομμάτια. Ἔχει δὲ ὁ ρεαλιστὴς τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἓνα σκοπὸ· τὸ πὼς νὰ ἐνωθῆ μὲ αὐτὴν τὴν ἐνότητα, τὸ πὼς νὰ συγχωρευθῆ μ' αὐτή, ἀδιάφορο ἂν κατὰ τὴν προσπάθειά του αὐτὴ φανερόνται δυνάμεις τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, ἀδιάφορο ἂν κατὰ τὴν πάλη αὐτὴ, γιὰ νὰ φθάσῃ στὸν ἐξουσιασμὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἀναφαίνονται στοιχεῖα τοῦ ἐγώ, δυνάμεις καθαρὰ πνευματικές. Αὐτὸ δὲν τὸν ἐνδιαφέρει τὸν ρεαλιστὴ. Ἐκεῖνο πού τὸν ἐνδιαφέρει εἶναι τὸ «πρᾶγμα», εἰς αὐτὸ ζητάει νὰ ἐμβαθύνῃ. Καὶ γιὰ νὰ κυριέψῃ τὸ «πρᾶγμα» ἐφαρμόζει πολλοὺς τρόπους, ἀκολουθεῖ πολλὰς ἀρχές. Γι' αὐτὸ καὶ δὲν μένει πιστὸς σὲ μιὰ μέθοδο ὁ ρεαλισμὸς. Ἄν ἀποτύχῃ στὴν πάλη αὐτὴ, ἂν τὸ «πρᾶγμα» δὲν γίνῃ κτῆμα τοῦ ξέρει πὼς γι' αὐτὸ εὐθύνεται ὁ ἴδιος πού δὲν μπορεῖ νὰ τὸ συλλάβῃ καὶ ὄχι τὸ «πρᾶγμα»· ἐνῶ στὴν ἀντίθετη πνευματικὴ μορφή, στὸν ρωμαντισμὸ, ἡ ἀντίθεσις ἔρχεται ἀπὸ τὸ «πρᾶγμα»· αὐτὸ ἔχει τὴν «εὐθύνη» γι'

αὐτὸ καὶ ὁ ρωμαντισμὸς βγάζει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πραγματικότητα εἶναι πάντα κακὴ, ἀτελής. Καὶ ἐνῶ ὁ ρωμαντισμὸς, ποὺ εἶναι βέβαιος πρὸς ἡ ἀρχὴ του, ὁ τρόπος του εἶναι σωστός, πράττει πάντοτε «κατ' ἀντίθεσιν» πρὸς τὸ «πρᾶγμα», ἐναντιώνεται πρὸς τὴν πραγματικότητα, ὁ ρεαλισμὸς τουναντίον ζητάει μὲ κάθε τρόπο νὰ προσαρμοσθῆ, νὰ ἐνωθῆ πρὸς τὸ «πρᾶγμα». Τὴν στιγμήν ποὺ θέλει νὰ πράξῃ ἓνας ποὺ πιστεύει στὸν ρεαλισμὸ θὰ μελετήσῃ τὴν κατάστασιν, θὰ σφυγμομετρούσῃ καὶ θὰ ἀκροασθῆ τὸ «πρᾶγμα» καὶ τότε θὰ πάρῃ τὴν ἀπόφασίν του, καὶ ἡ ἀπόφασίς του θὰ ἀφορᾷ πάντοτε κάτι συγκεκριμένον. Ποτὲ δὲν θὰ ἀκολουθήσῃ μιὰ ἀρχὴ ἢ ἓναν κανόνα βαλμένον «ἐκ τῶν προτέρων». Καὶ ἐνῶ ὑπολογίζει ὁ πραγματικὸς ρεαλιστὴς τὸ κάθε τι ποὺ γίνεται γύρω του, ἐν τούτοις ἡ πρᾶξις του δὲν βγαίνει ἀπὸ τὸ ἄθροισμα τῶν γεγονότων (ὅπως νομίζει ὁ ὠμὸς ρεαλιστὴς ποὺ βλέπει μόνον γεγονότα, μόνον περιστατικὰ καὶ δίνει μόνον πληροφορίες) ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ συνθετικὴν διαίσθησιν ποὺ δὲν μπορεῖ λογικὰ νὰ τὴν διατυπώσῃ. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τῆς ζωῆς του ὁ ρεαλιστὴς ἀποχτᾷ γόνιμιν σχέσιν μὲ τὰ «γύρω» του, γιὰτὶ «πρόσωπο» καὶ «πρᾶγμα» συνυφαίνονται ἔτσι ὥστε καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο νάχη τὰ δίκαιά του. Ἡ σχέση γίνεται οὐσιαστικὴ καὶ δημιουργικὴ. Καὶ ὅπως κάθε οὐσιαστικὴ σχέση τοῦ «ἀνθρώπου», τῆς προσωπικότητος, μὲ τὰ «γύρω» του δὲν μπορούμε νὰ τὴν ἀναλύσωμε σὲ λογικὰ στοιχεῖα, ἔτσι καὶ αὐτὴν τὴν σχέση τοῦ ρεαλιστοῦ δὲν μπορούμε νὰ τὴν ἐρμηνεύσωμε λογικὰ. Γιὰτὶ τὸ γνῶρισμα κάθε οὐσιαστικῆς πνευματικῆς ζωῆς εἶναι αὐτό : νὰ μὴν μπορῆ νὰ ἐρμηνευθῆ λογικὰ. Ἐνας πολιτισμὸς λ. χ. δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ἀναλυθῆ ἀπλῶς σὲ λογικὰ στοιχεῖα, κάθε προσπάθεια γιὰ νὰ τὸν ἐρμηνεύσωμε λογικὰ θὰ μᾶς ὀδηγῆ στὸ ἀδιέξοδον. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ θὰ σὲ βοηθήσῃ βέβαια νὰ ἐμβαθύνῃς στὴν οὐσίαν τῆς πνευματικῆς σχέσεως, νὰ ἴδῃς ἀπειρες κατώτερες συνθέσεις, μὰ ποτὲ δὲν θὰ σὲ φέρῃ στὴν λογικὴ κατανόησιν τοῦ βασικοῦ γεγονότος τοῦ πνεύματος. Γιὰ νὰ τὴν καταλάβῃς τὴν πνευματικὴν σχέσιν, θὰ πρέπει νὰ κάμῃς ἐκεῖνο ποὺ ἔκαμε καὶ ὁ δημιουργὸς της, θὰ πρέπει νὰ φθάσῃς στὸ σημεῖον ἐκεῖνο ἐπαφῆς μὲ τὰ «γύρω» σου, ποὺ ἐφθασε καὶ ὁ δημιουργὸς τῆς σχέσεως αὐτῆς, θὰ πρέπει νὰ ἐνωθῆς ἔτσι μὲ τὰ «γύρω» σου ποὺ νὰ μὴν ξέρεις ποῖόν εἶναι τὸ «ἀντικείμενον» καὶ πρὶν τὸ «ὑπο-

κείμενο». Μὲ τὴν ἔνωσιν αὐτὴν ξαναγεννᾶς τὸ πνευματικὸ περιεχόμενον τῆς σχέσεως πρὸς τὸ ἐνδιαφέρει.

3. Ὁ ρωμαντισμός. Στὸ σημεῖο πρὸς καταλήγει ὁ ζωντανὸς καὶ γνήσιος ρεαλισμὸς ἐκεῖ ἀκριβῶς ἀρχίζει ὁ σωστὸς ρωμαντισμὸς. Τὴν στιγμὴν πρὸς ἣν ἡ σχέση τῶν «ὑποκειμένου» μὲ τὸ «ἀντικείμενο» φθάνει στὴν μεγαλύτερη ἔντασί της, πρὸς ἀνώτατο σημεῖο, τὸ «ὑποκειμένου» ἀποκτᾶ καὶ τὴν μεγαλύτερη συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του. Κάτι τέτοιο ἔγινε πρὸς τέλος τοῦ δεκάτου ὀγδόου καὶ πρὸς ἀρχὴς τοῦ δεκάτου ἑνάτου αἰῶνος στὴν Δύσι, ὁπότε ἐγεννήθη ὁ γνήσιος ρωμαντισμὸς, ἐνῶ πρὸς δύο προηγούμενους αἰῶνες βασιλεύει ὁ καθαρὸς καὶ γνήσιος ρεαλισμὸς πρὸς ἐγέννησε τὴν θετικὴν ἐπιστήμη. Ἄμα δὲ τὸ «ὑποκειμένου» φθάνει πρὸς συνείδησι τοῦ ἑαυτοῦ του, ἄμα ἀποχτήσῃ τὴν συνείδησι τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κόσμου, τότε εἶναι φυσικὸ ὅτι θεωρεῖ καὶ ὡς πραγματικὸ μόνον ἐκεῖνο πρὸς εἶναι πέρα καὶ πέρα δικό του, καὶ τέτοιο εἶναι τὸ «συναίσθημα» καὶ ὄχι τὸ «πρᾶγμα». Γι' αὐτὸ ὁ ρωμαντικὸς βάζει σκοπὸ τῆς ζωῆς του νὰ ἐμβαθύνῃ πρὸς ἑαυτό του, νὰ αἰσθανθῇ τὸν ἐσωτερικὸν τοῦ κόσμου, ἐνῶ ὁ ρεαλιστὴς ξαπλώνεται πρὸς τὰ «ἔξω», ὀλίχνει τὴν δύναμι τοῦ ἐπάνω πρὸς πράγματα, καὶ ζητᾶ ἐκεῖνα νὰ κυριέψῃ. Ὁ ρωμαντικὸς ἀσχολεῖται μὲ τὸν ἑαυτό του. Ἡ μοῖρα τῆς προσωπικότητος, οἱ πόνοι της καὶ οἱ χαρές της, ἡ ψυχικὴ της ζωὴ, αὐτὰ εἶναι πρὸς ἔχουν σημασία. Ἡ ψυχικὴ ὁμῶς ζωὴ εἶναι ἀνεξάντλητη καὶ γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ πᾶρῃ μιὰ στερεὰ καὶ ἀντικειμενικὴ μορφή, γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ κρατηθῇ πρὸς μιὰ παραδομένη, ἐκ τῶν προτέρων ὀρισμένη, γλωσσικὴ μορφή· γι' αὐτὸ ὁ ρωμαντικὸς παίρνει τὰ γλωσσικά του σύμβολα ἀπ' ὅπου φθάνει. Ὁ ρωμαντικὸς ζῆ τόσο ἔντατικὰ πρὸς δὲν ὑπάρχει «συναίσθημα» πρὸς νὰ μὴν τὸ ἐκφράζει. Εἶναι δὲ τόσο ἀπασχολημένος μὲ τὸν ψυχικὸν κόσμον πρὸς μπορεῖ κανεὶς νὰ εἰπῇ πῶς αὐτὸς εἶναι γιὰ τὸν ρωμαντικὸν ὁ πραγματικὸς κόσμος. Ἐκεῖνο πρὸς οἱ πολλοὶ ὀνομάζουν «πραγματικότητα» δὲν τὸν ἱκανοποιεῖ, δὲν τοῦ λείπει τίποτε, καὶ γι' αὐτὸ γυρίζει πρὸς ἑαυτό του, καὶ εἴτε ἀγαπάει εἴτε μισεῖ, εἴτε χαίρεται εἴτε λυπεῖται, τὸ κάνει μὲ ὄλην τὴν ἔντασι. Εἶναι δὲ φυσικὸ νὰ μὴν ἔλῃ ἡ ψυχὴ τοῦ ρωμαντικοῦ καμμιά σταθερότητα, γιὰ κανένα «συναίσθημα» δὲν τὸν ἱκανοποιεῖ, ζητεῖ πάντα κάτι νέο, μιὰ νέα ψυχικὴ κατάστασι· καμμιά μορφή δὲν τοῦ γεμίζει τὸ μάτι καὶ ἡ συνείδησις του κυλάει ἀπὸ

τὴν μιὰ στὴν ἄλλη τόσο γρήγορα ποὺ δείχνει πὼς προτιμᾷ τὴν κίνησι, τὸ ἄμορφο. Καὶ ἐνῶ ὁ ρεαλιστὴς ἔχει νὰ κάμῃ μὲ ἀντινομίες ποὺ βρίσκει μέσα στὰ πράγματα, ὁ ρωμαντικὸς παλεύει μὲ ἀντινομίες ποὺ βρίσκει μέσα του. Γι' αὐτὸ εἶναι φυσικὸ ὅτι ὁ ρεαλισμὸς ἐγέννησε τὰ πνεύματα ἐκεῖνα ποὺ ἐρεῦνησαν τὴν φύσι, ἐνῶ ὁ ρωμαντισμὸς ἐγέννησε τοὺς μεγαλύτερους ψυχολόγους, ὄχι βέβαια τοὺς ἐπιστήμονας ψυχολόγους, γιατί αὐτοὶ δὲν γνωρίζουν τέτοια ψυχολογία· (τὰ τελευταῖα μονάχα χρόνια ἄρχισαν μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς νὰ αἰσθάνωνται ὅτι ὑπάρχει καὶ κίττι ἄλλο μέσα στὴν ψυχικὴ κίνησι, ὅτι ὑπάρχουν κάποια νοήματα καὶ κάποιες ἀξίες ποὺ δὲν ἀναλύονται σὲ ἀπλὴ κίνησι καὶ ῥοή). "Ο, ἡ ὑπάρχει μέσα στὸν ψυχικὸ κόσμον, (αὕτη εἶναι ἡ πίστις τοῦ ρωμαντισμοῦ) ἔχει νόημα, σημασία, ἀξία.

Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ψυχικὸς καὶ πνευματικὸς κόσμος εἶναι σφιχτοδεμένος μὲ νόμους, αὐτὸ δὲν τὸ εἶδε ἢ τοῦλάχιστον δὲν τὸ ἐξετίμησε ὁ ρωμαντισμὸς τόσο ὅσο ἔπρεπε. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ γλωσσικὴ του μορφή εἶναι τὸ «ἀπόσπασμα», γιὰ τοῦτο καὶ ὅλη του ἡ πνευματικὴ παραγωγή καὶ δημιουργία ἔχει χαρακτηῖρα ἀποσπασματικό. Καὶ ἐκεῖ ἀκόμα ποὺ ὁ ρωμαντισμὸς συλλαμβάνει ἀνώτερα σύνολα, εἴτε στὴν ποίησι, εἴτε στὴν φιλοσοφία, πρόκειται κυρίως γιὰ ἀποσπάσματα, γιατί τὰ σύνολα αὐτὰ τὰφίνει ἀτελείωτα. Καὶ στὴν προῶξι καὶ στὴν ἐρωτικὴ ζωὴ ὁ ρωμαντικὸς κάνει τὸ ἴδιο, τὰφίνει ὅλα ἀτελείωτα. Μὰ ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ δὲν εἶναι τόσο τὸ γεγονὸς τῆς ἐνότητος ἢ μὴ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου ὅσο τὸ γεγονὸς ὅτι μὲ τὸν ρωμαντισμό, μὲ τὴν ἐμβάθυνσιν αὐτὴν στὴν προσωπικότητα καὶ στὴν ψυχικὴ ζωὴ, φανερόντωνται νέα στοιχεῖα τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἀποχτιᾶνε ἀξία ὅλες οἱ κρύφειες καὶ σκοτεινές δυνάμεις. Ἡ πνευματικὴ ζωὴ παρουσιάζει μιὰ γονιμότητα γιατί μεγαλώνει, εὐρύνεται, ἡ ἔννοια τοῦ «ὑποκειμένου» ποὺ ὕστερα ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα καὶ τὴν εὐρυνσι τοῦ «ἀντικειμένου», ἀδιάφορο ἂν τὸ ἀντικείμενον αὐτὸ δὲν ἦταν «πραγματικὸ» στὴν συνειδησμένη σημασία τῆς λέξεως. Τὸ «ἀντικείμενον» τοῦ ρωμαντικοῦ εἶναι τόσο πραγματικὸ ὅσο καὶ τὸ «ἀντικείμενον» τοῦ ρεαλιστοῦ, γιατί καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο εἶναι γέννημα τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Τὸ γεγονὸς δὲ ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος, ἀφοῦ ἔφθασε στὴν ἀκρότατη μορφή τοῦ ρωμαντισμοῦ, ξαναρίχθηκε πάλι

στὰ «πράγματα» κι' ἄρχισε νὰ ξαναγίνεται ρεαλιστική—ὅπως ἔγινε ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς — δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ μορφή του ἐκείνη δὲν ἦταν γνήσια, ἀλλὰ ὅτι τὸ πνεῦμα δὲν σταματᾷ ποτὲ σὲ μιὰ καὶ μόνη μορφή. Ἐκεῖνο ποὺ ἔχει σημασία γιὰ μᾶς εἶναι τοῦτο: ὅτι ἡ πνευματικὴ ζωὴ μπορεῖ νὰ εἶναι γόνιμη, νᾶναι οὐσιαστική, καὶ ἂν ἀκόμα δὲν κρατιέται στὴν κλασσικὴ ἰσορροπία ὅπου «ὑποκείμενο» καὶ «ἀντικείμενο» εἶναι ἰσοδύναμα. Τὸ γεγονός ὅτι καὶ στὸν γνήσιο ρεαλισμὸ καὶ στὸν γνήσιο ρωμαντισμὸ πρόκειται γιὰ πραγματικὴ πνευματικὴ ζωὴ, αὐτὸ ἔχει γιὰ μᾶς σημασία. Τὴν μιὰ φορὰ εἶναι γόνιμη ἡ πνευματικὴ ζωὴ γιατί ὁδηγεῖ σὲ μιὰ μεγαλύτερη καὶ τελειότερη κατάκτησι τοῦ «ἀντικειμένου», τὴν ἄλλη φορὰ γιατί ὁδηγεῖ στὸ ἄνοιγμα τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου. Ἀπὸ τὴν κατάκτησι δὲ τοῦ «ἀντικειμένου» ἀντλεῖ τὸ «ἐγὼ» τὴν αὐτοπεποίθησί του, τὴν βεβαιότητα στὸν ἑαυτὸ του, καὶ ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου ἀποκτᾷ τὸ «ἀντικείμενο» μεγαλύτερη ἀξία.

4. Οἱ πρῶτες προσπάθειες τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἡδονὴ ὡς μορφή πνεύματος. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀφήσωμε τὴν ἐπιστημονικὴ, καλλιτεχνικὴ καὶ φιλοσοφικὴ σχέσι τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ «ἀντικείμενο» καὶ ξαναγυρίσωμε μὲ τὸ νοῦ μας γιὰ μιὰ στιγμὴ στὶς πρῶτες ἐνέργειες, στὰ πρῶτα πρακτικὰ μορφώματα τῆς ζωῆς του, ποὺ τὰ βρίσκομε στὴν προϊστορικὴ ἐποχὴ, βλέπομε ὅτι καὶ ἐδῶ, ἢ κυρίως ἐδῶ ποὺ ὅλη του ἡ δραῖσις εἶναι πρᾶξις καὶ ὄχι θεωρία, ἔχομε νὰ κάμωμε μὲ μιὰ ἔνωσι τοῦ «ὑποκειμένου» μὲ τὸ «ἀντικείμενο» καὶ μὲ ἓνα ἀνάλογο χωρισμό. Τὰ κυνηγετικὰ ὄπλα λ.χ. ποὺ διαθέτει ὁ ἄνθρωπος στὴν προϊστορικὴ ἐποχὴ καὶ ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς των, ἡ μορφή των γενικὰ μᾶς φανερῶνει ὄχι μόνον τὸν βαθμὸ τῆς πάλης μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου ἀλλὰ καὶ τὸν βαθμὸ τῆς σχέσεως ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ἀντιμαχομένων στοιχείων. Τὸ κυνηγετικὸ ὄπλο συμβολίζει γιὰ μᾶς ποὺ βλέπομε τὰ πράγματα ἐκ τῶν ὑστέρων τὸν τρόπο κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ «ὑποκείμενο» ἐξουσίαζε τὸ «ἀντικείμενο». Ὅσο δὲ προχωρεῖ ὁ ἄνθρωπος στὴ καθαρὰ πρακτικὴ του δραῖσι—ὅσο περισσότερο τρόπους ἐξευρίσκει γιὰ νὰ κυριέψη τὸ περιβάλλον του—τόσο φανερὰ διακρίνεται πᾶς ὁ κόσμος ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν πάλη καὶ τὴν ἔνωσι τῶν δύο ἀντιθέτων στοιχείων, ἀλλὰ καὶ ἄλλο τόσο φανερὰ προβάλλουν ἀν-

τιμέτωπα πιά τὰ δυὸ στοιχεῖα, τὸ «ὑποκείμενο», πού πρῶτα—πρὶν ἔχει τρόπο νὰ ἐκφρασθῇ—ἦταν κρυμμένο καὶ ἐπιέζονταν ἀπὸ τὸ βάρος τῶν ὁμῶν πραγμάτων, καὶ τὸ «ἀντικείμενο», πού πρὶν δὲν ὑπῆρχε ὡς «ἀντικείμενο», γιατί δὲν ὑπῆρχε «ὑποκείμενο», δὲν ὑπῆρχε δύναμις παραστατικῆ γιὰ νὰ τὸ ἰδῇ. Ἡ σχέσις αὐτὴ συνεχίζεται κατόπιν μέσα στὸν μυθικὸ κόσμον ὅπου δουλεύουν πιά περισσότερες δυνάμεις ψυχικὲς γιὰ νὰ μορφώσουν κάτι πνευματικόν, τὸ μυθικὸ πού εἶναι καθαρὰ πνευματικὸ δημιούργημα. Γεννιέται ἔτσι ἕνας ἄλλος κόσμος πού ἡ κατοπινὴ συνείδησις τὸν βρίσκει σχεδὸν ἔτοιμο, γεννιέται ὁ πνευματικὸς κόσμος.

Ἀλλὰ καὶ ἂν κατεβοῦμε καὶ παρὰ κάτω ἀκόμα, ἂν ἀφήσωμε καὶ αὐτὴ τὴν πρώτη πρακτικὴ ἐπαφὴ τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ γύρω του καὶ κατεβοῦμε σὲ μιὰ ἀκόμα ἀπλούστερη μορφή ζωῆς, στὴν βαθμίδα ἐκείνη τῆς ζωῆς ὅπου ὁ ἀνθρώπος φαίνεται ὅτι δὲν διαφέρει ἀπὸ τὰ ζῶα, στὴν ἐπιθυμία, θὰ ἰδοῦμε ὅτι καὶ ἐδῶ ὁ ἀνθρώπος δὲν παίρνει τὰ πράγματα ἔτσι ὅπως εἶναι—αὐτὸ τὸ κάνουν τὰ ζῶα—ἀλλὰ τὰ διαμορφώνει, τὰ μεταβάλλει, τὰ πλάθει μὲ τὴν φαντασίαν του. Ὅταν ὁ ἀνθρώπος ἐπιθυμεῖ κάτι, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτον πού κάνει ὁ ἀνθρώπος στὴν ζωὴ του, αὐτὸ πού ἐπιθυμεῖ τὸ ξεχωρίζει ἀμέσως ἀπὸ τὰλλα, καὶ ἀρχίζει καὶ τὸ μορφώνει μέσα στὴν παράστασί του. Ἐκεῖ μέσα τὸ «πρῶτον» γίνεται ἕνα μὲ τὸν ἀνθρώπον. Στὴν παράστασι ἐνώνεται γιὰ πρώτη φορὰ ὁ «κόσμος» μὲ τὸ «ὑποκείμενο» ἢ καλλίτερον στὴν «ἐπιθυμία». Ἐπειτα ἡ δύναμις αὐτὴ πού ἔχει ὁ ἀνθρώπος νὰ ἐπιθυμῇ γίνεται αἰτία γιὰ νὰ καταλάβῃ ὁ ἀνθρώπος τὴν ἀνίτησι πού ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τοῦ κόσμου· αὐτὴ τὸν βοηθεῖ στὸ νὰ καταλάβῃ πρῶτα-πρῶτα καὶ τὴν αὐθυπόστατη φύσι του. Τὸ προϊόν τῆς σχέσεως αὐτῆς τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ γύρω του εἶναι ἡ «ἡδονή» ἢ ὅποια στὸν ἀνθρώπον μεταβάλλεται ἀπὸ φυσικὸν γεγονὸς σὲ μιὰ «πνευματικὴ» ἀξία, σὲ ἕνα πνευματικὸ ἀγαθόν. Ἐνῶ δηλαδὴ ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ ἡδονὴ εἶναι κάτι πού εἶναι βαλμένο ἀπὸ τὴν φύσιν νὰ ὑπηρετῇ τὴν ζωὴν, τὸν σκοπὸν τῆς αὐτοσυντηρήσεως, ἐνῶ στὴν φύσιν εἶναι ἕνα μέσον γιὰ τὴν διατήρησι τῆς ζωῆς, τοῦ «ὀργανισμοῦ», στὸν ἀνθρώπον τουναντίον μεταβάλλεται καὶ γίνεται σκοπός· γίνεται ἀντικειμενικὸν ἀγαθόν. Ἀπὸ τὴν φύσιν ἡ ἐπιθυμία εἶναι συνδεμένη μὲ τὴν ἡδονὴν καὶ τὸν πόνον. Ἡδονὴ

καὶ πόνος εἶναι στὴν φύσι προφυλακτικὰ μέτρα γιὰ τὴν διατήρησί της. Αὐτὸ γίνεται καὶ στὰ ζῶα καὶ στὸν ἄνθρωπο. Μὰ ἐνῶ στὸ ζῶο ἡ ἡδονὴ καὶ γενικὰ ἡ ἐπιθυμία εἶναι ταγμένη νὰ ὑπηρετῇ τὴ ζωὴ, στὸν ἄνθρωπο γίνεται καὶ κάτι ἄλλο. "Ὅσο προχωρεῖ ἡ συνειδητοποίηση τοῦ ἀνθρώπου τόσο καὶ χωρίζεται ἡ ἡδονὴ καὶ ἀπὸ μέσο πού εἶναι γίνεται σκοπός. Τώρα δὲν ὑπηρετῇ ἡ ἡδονὴ τὴν ζωὴ ἀλλὰ ἡ ζωὴ τὴν ἡδονή. "Ὅλη τοῦ τὴν ζωὴ τὴν βύζει ὁ ἄνθρωπος στὴν ὑπηρεσία τῆς ἡδονῆς. "Ὅτι τώρα αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ βάση ἐνός ἠθικοῦ συστήματος αὐτὸ εἶναι ἄλλο ζήτημα καὶ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει στὴν περίπτωσιν αὐτῆ. Ἐδῶ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ἠθικὴ ἀλλὰ ἡ πνευματικὴ σημασία αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, μᾶς ἐνδιαφέρει τὸ γεγονὸς ὅτι ἀλλάζει ἡ ὄψις τοῦ κόσμου, ὅτι ὁ κόσμος ἔχει τώρα μιὰ ἄλλη μορφή, ὅτι ἡ σχέση τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου παρουσιάζει ἓνα διαφορετικὸ χαρακτήρα. Ἡ ἡδονὴ εἶναι ἐκεῖνο πού ἐκφράζει τὴν σχέση αὐτὴν. Μόνον ἔτσι καταλαβαίνει κανεὶς ὅτι πολλοὶ φιλόσοφοι ἐστήριξαν ἐδῶ ἀπάνω τὰ συστήματά των καὶ ὅτι ἐξήγησαν τὸν κόσμο ἡδονικά. Τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς σχέσεως πού γεννιέται, ὅσο φυσικὰ καὶ ἂν εἶναι αἰτιολογημένο, στὸ βάθος εἶναι ἓνα πνευματικὸ γεγονός, γιὰτὶ ἡ ἡδονὴ τώρα δὲν εἶναι κάτι δεδομένο, ἀλλὰ προϋποθέτει ἀγῶνα, προϋποθέτει μιὰ ἐπαφὴ τοῦ «ψυχικοῦ» καὶ τοῦ «φυσικοῦ» κόσμου, μιὰ σχέσιν «ὑποκειμένου» καὶ «ἀντικειμένου». Στὴν ἡδονὴ ἐνώνεται γιὰ πρώτη φορὰ ὁ ἄνθρωπος μὲ τὰ «γύρω» του, ἐδῶ μέσα δημιουργεῖται ἡ πρώτη μορφή συνειδητῆς ζωῆς καὶ δὲν θάταν ἀμάρτημα ἂν ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἐδῶ γεννιέται τὸ πρῶτο εἶδος πνευματικῆς ζωῆς, γιὰτὶ ἐκεῖ πού τὸ «ὑποκείμενο» καὶ τὸ «ἀντικείμενο» συσχετίζονται συνειδητά, ἐκεῖ πού τὸ ἓνα ἀλλοιώνει τὸ ἄλλο, ἐκεῖ ὑπάρχουν καὶ τὰ πρῶτα ἴχνη πνευματικῆς ζωῆς.

Τὸ γεγονός αὐτὸ τῆς ἡδονῆς θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ ἀνασκευάσῃ τὴν πλάνην πού μαστίζει πολλοὺς σχετικὰ μὲ τὴν πνευματικὴ ζωὴ. Ἡ πλάνη αὐτὴ εἶναι νὰ πιστεύῃ κανεὶς ὅτι ἔξω ἀπὸ τὴν συνείδησί μας, χωριστὰ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ μας, ὑπάρχουν ἀντικείμενα διαμορφωμένα τάχα ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τους καὶ ὅτι ἡ συνείδησις ἔρχεται ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ τὰ δέχεται ἔτσι ὅπως εἶναι. Μέσα στὴν πρόληψιν αὐτῆ ζῆ ὄχι μόνον ὁ ἀπλοϊκὸς ἄνθρωπος ἀλλὰ καὶ πολλοὶ πού λένε πῶς

φιλοσοφοῡνε. Ἡ πνευματικὴ ζωὴ εἶναι καὶ κατὰ τὴν πλάνην αὐτὴ μιὰ σχέσις μεταξὺ «ὑποκειμένου» καὶ «ἀντικειμένου», ἀλλὰ ἡ σχέσις αὐτὴ δὲν ἔχει καμμιά βαθύτερη αἰτία, δὲν σημαίνει καμμιά μετουσίωσι τοῦ ἐνὸς στοιχείου ἀπὸ τὸ ἄλλο, καμμιά βαθύτερη διαμόρφωσι. Εἶναι σχέσις εἰκονικὴ καὶ ὄχι δημιουργικὴ. Τὸ «ἀντικείμενο» δηλαδὴ ποὺ θεωρεῖται ὅτι ὑπάρχει ἀφ' ἑαυτοῦ, καὶ ἔχει ἀφ' ἑαυτοῦ μιὰ ὠρισμένη μορφή, εἰκονίζεται, καθρεφτίζεται στὸ «ὑποκείμενο» ποὺ παθητικὰ δέχεται τὸ «ἀντικείμενο». Καμμιά πάλη δὲν διεξάγεται, καμμιά βαθειὰ ἀντίθεσις δὲν χωρίζει τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο· γι' αὐτὸ καὶ ἡ ζωὴ εἶναι κάτι ἀπλό, ἀπλοϊκό. Ἄν τώρα αὐτὴ ἡ πρόληψις ἀντιφάσκει μὲ ὅλη τὴν συνειδητὴ δρᾶσι τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ κατώτατα ὡς τὰ ἀνώτατα στάδιά της, καὶ ἂν μὲ τὴν πρόληψιν αὐτὴν δὲν ἐξηγεῖται ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἐξηγοῦνται τὰ ἀγαθὰ τῆς πνευματικῆς ζωῆς, αὐτὸ εἶναι ζήτημα ποὺ δὲν τὸ θέτουν οἱ ἀπλοϊκοὶ αὐτοὶ φιλόσοφοι. Ὅτι δὲ ἡ γνωστικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως καὶ ὅλη ἡ πνευματικὴ του ἐνέργεια, οἰκοδομεῖ καὶ διαμορφώνει ἐκεῖνο ποὺ εἶναι περιοχόμενό της, ὅτι ἡ συνείδησις γενικὰ δημιουργεῖ τὰ ἀντικείμενά της, αὐτὸ εἶναι πρόβλημα ποὺ ὄχι μόνον δὲν μπορεῖ νὰ λυθῇ ἀπὸ ὅσους πιστεύουν στὴν πρόληψιν ἐκείνη, ἀλλὰ καὶ ποὺ ποτὲ δὲν ἐτέθη ὡς πρόβλημα. Μόνον ἐκεῖνος ποὺ καταλαβαίνει ὅτι ἡ γνώσις καὶ γενικὰ ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κυριώτατα ἐνέργεια μπορεῖ νὰ νοιώσῃ ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ λόγος γιὰ «ἀντικείμενο» ποὺ νὰ ὑπάρχῃ ἔξω ἀπὸ τὴν συνείδησι. Πρέπει νάχη κανεὶς ζήση πραγματικὰ μέσα στὸν κόσμον τοῦ πνεύματος γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ ἰδῇ κοινὰ εἶναι ἡ οὐσία του καὶ ποιὸν χαρακτῆρα ἔχει ἡ ἐνέργειά του.

5. Ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος καὶ ἡ φιλοσοφία. Ἄς πάρωμε μιὰ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος, τὴν γνώσι. Γιὰ νὰ μπορέσω νὰ καταλάβω, νὰ νοιώσω τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, πρέπει πρῶτα-πρῶτα νάχω ζήσει συνειδητὰ μέσα στὴν γνώσι, πρέπει νάχω ἐνεργήσει γνωστικά. Αὐτὸ γίνεται πράγματι στὴν ἐπιστήμη, στὴν ἐπιστήμη ζῆ κανεὶς συνειδητὰ τὴν γνώσι. Τουναντίον στὴν συνειθισμένη «γνώσι», στὴν μὴ ἐπιστημονικὴ, ἐκεῖνο ποὺ ἀφανίζεται καὶ χαντακώνεται εἶναι ἀκριβῶς ἡ «ἐνέργεια»· δηλαδὴ κατὰ τὴν «γνώσι» αὐτὴ ἡ συνείδησις δὲν προσέχει τὴν ἐκτέλεσι, τὴν πράξι, τὴν ἐνέργεια, ἀλλὰ τὰ ἀντικεί-

μενα, τὰ «πράγματα». Ἐκεῖνο ποῦ ζητάει ἡ φιλοσοφία εἶναι νὰ ἰδῆ τὴν πραγματικὴ γνῶσι σὰν ἐν ργεια, νὰ ἰδῆ τὴν ἐνέργεια τῆς γνώσεως. Ὅ,τι γίνεται στὴν συνειθισμένη πρᾶξι τὸ ἴδιο γίνεται καὶ στὴν συνειθισμένη γνῶσι: ἡ συνείδησις λησμονάει καὶ παραμερίζει ὁλότελα τὴν «ἐνέργεια» καὶ προσέχει στὸ «ἀντικείμενο», καὶ παίρνει τὸ «ἀντικείμενο» αὐτὸ ὡς κάτι ξεχωριστὸ ἀπὸ τὴν ἐνέργεια. Αὐτὴ τὴν ὁλοκληρωτικὴ στροφὴ πρὸς τὰ ἔξω χτυπάει ἡ κριτικὴ φιλοσοφία. Γενικὰ ἀληθινὴ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐσωτερικέυσις τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος. Τὸ ἐγὼ στὴν φιλοσοφικὴ στροφὴ πρὸς τὸν ἑαυτὸ του παρακολουθεῖ τὴν ἐνέργεια του συστηματικά, ἐνῶ στὴν συνειθισμένη γνῶσι καὶ πρᾶξι δὲν γυρίζει πρὸς τὸν ἑαυτὸ του, ἀλλὰ βλέπει πάντα τὰ «ἀντικείμενα». Ἡ ἐπιστροφὴ αὐτὴ—γιὰ νὰ ξαναπάρω ἓνα ὄρο ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας—τοῦ ἐγὼ πρὸς τὸν ἑαυτὸ του εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶθε ἀληθινῆς φιλοσοφίας. Στὴν ἐπιστροφὴ ἔγκειται ὅλη ἡ φιλοσοφία. Ἐνῶ δηλαδὴ στὴν γνῶσι καὶ στὴν πρᾶξι, στὸν μῦθο καὶ γενικὰ στὴν ἄλλη πνευματικὴ ζωὴ τὸ ἐγὼ τείνει πρὸς τὰ ἔμπρός, στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω, δηλαδὴ μπαίνει σὲ ἀδιάκοπη σχέσι μὲ τὰ γύρω του, στὴν φιλοσοφία—ἀφοῦ βέβαια προχωρήσει πρῶτα στὴν σχέσι αὐτὴ— ξαναγυρίζει πίσω γιὰ νὰ ἰδῆ τὴν πορεία του, νὰ ἰδῆ τὸν τρόπο του, τὴν μέθοδο τῆς δουλειᾶς του, νὰ ἰδῆ μὲ ἄλλα λόγια τί εἶδους δραῖσιν ἀφῆκε πίσω του καὶ ποιά εἶναι τὰ ἀντικειμενικὰ μορφώματα ποῦ ἐγεννήθησαν ἀπὸ τὴν σχέσι του μὲ τὰ «γύρω» του.

Γιὰ νὰ μπορέση ὅμως τὸ ἐγὼ νὰ στρέψη τὸ μάτι του πρὸς τὰ πίσω καὶ νὰ ἰδῆ τὸν δρόμο ποῦ ἀκολούθησε ἡ ἐνέργειά του—καὶ συγκεκριμένως ἡ λογικὴ του ἐνέργεια—γιὰ νὰ μπορέση νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν *inspektio mentis*, πρέπει νάχη προχωρήσῃ ἀρκετὰ στὴν ἐπιστημονικὴ γνῶσι, πρέπει νάχη δουλέψῃ πολὺ μὲ τὸ λογικὸ του—ἀλλὰ καὶ μὲ ὅλες του τίς ἄλλες δυνάμεις. Ἐνῶ πρῶτα, κατὰ τὴν γνῶσι καὶ τὴν πρᾶξι καὶ γενικὰ κατὰ τὴν ἄλλη πνευματικὴ του δραῖσι, ἐστρέφονταν τὸ ἐγὼ πρὸς τὰ ἔξω γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸ ἀντικείμενο τῆς προσοχῆς του, τώρα βρίσκει τὸ ἀντικείμενο τῆς προσοχῆς του μέσα του· ἐνῶ πρῶτα ἐνόμιζε πὼς προχωρεῖ πρὸς τὰ ἔξω τώρα, γυρίζοντας πίσω, νομίζει ὅτι ὑποχωρεῖ πρὸς τὰ μέσα. Ἀλλὰ ἡ εἰκόνα αὐτὴ λίγο μᾶς βοηθεῖ γιὰ νὰ καταλάβωμε τὰ γινόμενα, γιατί βασίζεται καὶ αὐτὴ σὲ μιὰ πλάνη, στὴν

πλάνη ὅτι ἡ συνείδησις κατὰ τὴν γνῶσι, τὴν προᾶξι καὶ γενικὰ κατὰ τὴν πνευματικὴν τῆς δρασί στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω, βγαίνει δηλαδὴ ἀπὸ τὰ ὄριά της. Τὸ σωστὸ εἶναι ὅτι καὶ τὴν μιὰ καὶ τὴν ἄλλη φορὰ ἡ συνείδησις μένει μέσα στὸν ἑαυτὸ της, μένει στὰ ὄρια τῶν δυνάμεών της. Καὶ ἐνῶ τὴν πρώτην φορὰ, ὅταν δηλαδὴ κάνει ἐπιστήμη, προᾶξι καὶ τέχνη, ἀσχολεῖται μὲ τὸ νὰ ὁρίσῃ καὶ νὰ δαμάσῃ τὸ ὑλικὸ ποὺ βρίσκει μέσα της καὶ ποὺ εἶναι ἀόριστο καὶ ἀμόρφωτο, τουναντίον τὴν δεύτερη φορὰ, ὅταν δηλαδὴ κάνει φιλοσοφικὴ θεωρία τοῦ ἑαυτοῦ της καὶ τῆς δράσεώς της, γυρίζει νὰ ἰδῇ ποιά μορφή, ποιά ἔντασι καὶ ποιά ἔκτασι ἐπῆρε ἡ ἐνεργειά της. Ἐκεῖνο ποὺ ἐνδιαφέρει τὴν φιλοσοφικὴ παρατήρησι σχετικὰ λ.χ. μὲ τὴν ἐπιστήμη δὲν εἶναι τόσο τὰ ἰδιαίτερα πορίσματα ἀὐτὰ ὅποια καταλήγει ἡ ἐπιστήμη, ἀλλὰ οἱ δρόμοι ποὺ ἔφεραν τὴν ἐπιστήμη στὰ πορίσματα αὐτὰ ἢ ἀκόμα ἀκριβέστερα ἐκεῖνο ποὺ ἐνδιαφέρει τὴν φιλοσοφία εἶναι ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὅποιον ἐπιτυγχάνεται στὴν ἐπιστήμη μιὰ ἰσορροπία πνευματικὴ τοῦ «ἐγὼ» καὶ τοῦ «περιβάλλοντός» του, τοῦ «ὑλικού». Τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὴν πνευματικὴν αὐτὴν ἰσορροπία — ποὺ ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς ἐπιστήμης — τὸ ἐγὼ εἶναι βυθισμένο μὲ ὅλη του τὴν λογικὴ δύναμι στὴν «ὑλη», στὸ «ὑλικὸ» ποὺ τὸ περιβάλλει, τὸ γεγονὸς ὅτι γιὰ νὰ γεννηθῇ αὐτὴ ἡ ἰσορροπία ἔπρεπε τὸ ἐγὼ νὰ μορφώσῃ τὸ ὑλικὸ τῶν σχέσεών του κατὰ ὁρισμένους λογικοὺς τρόπους, αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἐνδιαφέρει ἑξαιρετικὰ τὴν φιλοσοφία.

Ἡ φιλοσοφία ἐνδιαφέρεται ἑξαιρετικὰ γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ λογικὸς ὁρισμὸς τοῦ κόσμου — καὶ γενικὰ ὅλη ἡ πνευματικὴ του διαμόρφωσις — δὲν εἶναι ἔμφυτη μέσα στὸν κόσμον, ἀλλὰ γεννιέται κατὰ τὴν δημιουργικὴ στιγμὴ ποὺ ἡ συνείδησις σκέπτεται λογικὰ, πράττει συνειδητὰ, καὶ ἐνεργεῖ μορφωτικά. Ὅπως ὅταν ἡ συνείδησις δουλεύει μυθολογικὰ πλάθει τὸν κόσμον καὶ δίνει σ' αὐτὸν μυθικὴ ἀναγκαιότητα δὲν παίρνει τίποτε «ἔτοιμο» ἀπὸ τὰ γύρω της, ἀλλὰ δημιουργεῖ ἀκριβῶς ἕνα νέο κόσμον, τὸν κόσμον τοῦ μύθου, ἔτσι καὶ ὅταν ἡ συνείδησις δουλεύει λογικὰ δὲν ἀποδέχεται κάτι ποὺ τῆς προσφέρει ἡ φύσις τῶν «ἀντικειμένων» ἀλλὰ κατὰ τὴν σχέσιν της μὲ τὸ ἀόριστο καὶ ἀμορφο ἀντικείμενον γεννάει ἕνα κόσμον ποὺ ἔχει τὴν ἀναγκαιότητα τῶν λογικῶν νόμων. Ὅποιος δὲν μπορεῖ νὰ νοιώσῃ αὐτὴ τὴν δημιουργικὴ στιγμὴ, αὐτὴ τὴν δημιουργικὴν σχέσιν τοῦ ἐγὼ πρὸς τὰ γύρω του, ἐκεῖνος δὲν θὰ μπο-

ρέση ποτέ ν'ι καταλάβη καὶ τὴν ἀναγκαιότητα ποὺ ἔχουν οἱ λογικοὶ νόμοι τῆς ἐπιστήμης, οὔτε καὶ θὰ μπορέση νὰ φέρη ποτέ ἀπόδειξι γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα τῶν νόμων αὐτῶν, γιὰτὶ ἡ ἀπόδειξις αὐτὴ θάχῃ ἀξία μόνον ὅταν βγαίνει ἀπὸ τὴν γνῶσι ὅτι τὸ ἀντικείμενο καὶ γενικὰ ὁ κόσμος τῆς ἐπιστήμης γεννιέται μαζί με τοὺς λογικοὺς του νόμους. Ἔτσι καὶ ὅποιος δὲν εἶναι σὲ θέσι νὰ καταλάβη πὼς ἡ τέχνη, καὶ ἄς ποῦμε εἰδικὰ ἡ ποίησις, εἶναι ἓνας κόσμος ἀπὸ μορφές καὶ νοήματα ποὺ βγαίνουν ἀπὸ μιὰ ἰδιαίτερη σχέσι τοῦ «ἐγὼ» πρὸς τὸ «γύρω» του, γιὰτὶ γεννιῶνται με ἰδιαίτερη ἐνέργεια τοῦ ἐγώ, καὶ ξεχωρίζουν οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὰ φυσικὰ ἢ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, ἐκεῖνος ποτέ δὲν θὰ μπορέση νὰ διακρίνῃ τὸν κόσμον αὐτὸν τῆς τέχνης καὶ νὰ δείξῃ τὴν ἰδιαίτερη «ἀναγκαιότητά» του, νὰ δείξῃ με ἄλλα λόγια ὅτι ἡ ἀξία τοῦ κόσμου αὐτοῦ εἶναι ἀνθυπόστατη, γιὰτὶ γεννιέται με μιὰ ἰδιαίτερη πρᾶξι καὶ σύμφωνα με ἰδιαίτερες μορφές τοῦ «ἐγώ». Σπουδαιότητα ἔχει ἀκόμα γιὰ τὴν φιλοσοφία τοῦτο: ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ σταματήσῃ ἡ προσοχὴ τῆς ἐπάνω σ' ἓνα εἰδικὸ ἐπιστημονικὸ πρόβλημα, ἢ σ' ἓνα ἐπιστημονικὸ πόρισμα. ἀλλὰ εἶναι ἀναγκασμένη νὰ ρίξῃ ὅλη τὴν προσοχὴ τῆς στὴν «ἐνέργεια» τὴν δημιουργικὴ. Μὲ ἄλλα λόγια εἶναι ὑποχρεωμένη ἡ φιλοσοφία νὰ στρέψῃ τὴν ματιὰ τῆς καὶ νὰ ἰδῇ τὴν πρᾶξι ποὺ ἐκτελεῖ ἡ συνείδησις ὅταν σκέπτεται ἐπιστημονικὰ, καὶ μέσα στὴν πρᾶξι αὐτὴ τῆς σκέψεως θὰ ζητήσῃ νὰ βρῇ τοὺς νόμους τοῦ νοῦ, τοῦ λογικοῦ, ὅπως μέσα στὴν καλλιτεχνικὴ δρασί ποὺ κάνει ἡ συνείδησις θὰ ζητήσῃ ἡ φιλοσοφία νὰ βρῇ τὶς μορφές, τὶς μορφωτικὰς ἀξίες ποὺ διέπουν τὴν συνείδησιν ὅταν ἐκφράζεται κατὰ τὸν νόμο τῆς τέχνης, ὅταν δίνῃ στὸ λόγο τῆς καλλιτεχνικὸν χαρακτῆρα. Ἄν τώρα θελήσωμε νὰ χαρακτηρίσωμε γενικὰ τὴν ἐνέργεια αὐτὴ ποὺ ἐκτελεῖ ἡ συνείδησις καὶ στὴν ἐπιστήμη καὶ στὴν τέχνη, ἀλλὰ καὶ στὸν ἠθικὸ τῆς βίῃ, ὅπου καὶ κατ' ἐξοχὴν πρᾶττει, ἐνεργεῖ, τότε εἴμαστε ὑποχρεωμένοι—σύμφωνα με ὅσα ἔχομε ἀναπτύξει ὡς τώρα— νὰ εἰποῦμε ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτὴ εἶναι καθαρὰ δημιουργικὴ. Ἐχει βέβαια ὡς ὑπόβαθρο πάντα μιὰ συνειδητὴ ὕλη, ἓνα ὕλικὸ ποὺ ἀποτελεῖ τὸ πραγματικὸ περιεχόμενον καὶ οὐσιαστικὸ βάρος τῆς συνειδήσεως, ἀλλὰ καὶ ποὺ γίνεται αἰτία ἢ, γιὰ νὰ ἐκφρασθοῦμε προσεκτικώτερα, ὅπως ὁρίζει ὁ Πλάτων, συναίτιον γιὰ τὴν πνευματικὴν ζωὴ τοῦ «ἐγώ». Σ' αὐτὴ τὴν ἐνέργεια τοῦ «ἐγώ»,

σ' αὐτὸν τὸν ἀμοιβαῖο καθορισμὸ ὕλης καὶ μορφῆς χρεωστοῦμε τὸν ἀντικειμενικὰ μορφωμένο κόσμο, δηλαδή τὸν κόσμο μέσα εἰς τὸν ὁποῖον ζοῦμε, σκεπτόμεθα, πράττομε, καὶ ἐνεργοῦμε, ἢ καλλίτερα μὲ τὴν ἐνέργεια αὐτὴ ὑπάρχει γιὰ μᾶς ὁ κόσμος. Ἡ σχετικὴ δυσκολία ποὺ ἔχει ἡ φιλοσοφικὴ γνῶσις ὀφείλεται εἰς αὐτό: εἰς τὸ ὅτι τὸ κέντρον τῆς φιλοσοφικῆς προσοχῆς εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ ἐγώ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ «ἐνέργεια» αὐτὴ δὲν συνειδητοποιεῖται ἄλλοιῶς παρὰ ἔπειτα ἀπὸ μεγάλη ἐσωτερικὴ ζωὴ γι' αὐτὸ ἡ προσοχὴ ἐκείνου ποὺ θέλει νὰ φιλοσοφήσῃ, νὰ παρακολουθήσῃ δηλαδή τὸ δημιουργικὸ αὐτὸ καὶ πρωταρχικὸ γεγονός τῆς ζωῆς, πρέπει νὰ πάρῃ ἓνα «ἐσωτερικὸ» χαρακτῆρα, ἓνα «ἐσωτερικὸ» δρόμο. Μὲ ἄλλα λόγια θὰ πρέπει ἀπὸ «προσοχὴ» νὰ γίνῃ «ἐνόρασις» γιατί θὰ πρέπει νάχῃ τὴν ἱκανότητα νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἴδια τὴν ἐνέργεια τοῦ «ἐγώ».